

УДК 598.279.23 (477.73)

КАНЮК ЗВИЧАЙНИЙ (*BUTEO BUTEO*) В МИКОЛАЇВСЬКІЙ ОБЛАСТІ**К.О. Редінов**

РЛП «Кінбурнська коса»; РЛП «Тилігульський»

Ключові слова: канюк звичайний, Миколаївська область, гніздування, чисельність, кладка, кормовий об'єкт, мишоподібні гризуни**Common Buzzard (*Buteo buteo*) in Mykolaiv region.**K.O. Redinov. Regional Landscape Park “Kinburn Spit”
Regional Landscape Park “Tylihulskyi”.

The data have been collected on two fixed plots (Fig. 1), as well as during expeditions in 1991-2008. In Mykolaiv region agricultural fields cover 86% of the land, forested area - 7%. The first nesting finds of the Common Buzzard (*Buteo buteo vulpinus*) are known since the late 1930s. (Fig. 1, Table) in planted forests. Until the 1970s the Buzzard was rare on breeding. In the 1980s the species numbers increased and it began occupying agrocenoses. In subsequent years, the species

rapidly settled the area. On fixed plots the density of species breeding is 0.43-0.5 pairs per 10 km². The current Buzzard population is estimated at 500 pairs. Spring migration is recorded in February and early May, autumn migration in late August - October. It is a mass migrant in coastal areas, in flocks up to 100 individuals (autumn). Since 2000s it is observed on wintering. It arrives to breeding sites in the 3^d decade of March – 2nd decade of April. Usually it builds a nest by itself. In agricultural landscapes the distance between nests (n=23): 0.5 - 5 (2.2) km. Nests (n=44) were found on deciduous trees of 9 kinds, at the height (n=38): 2.5-12 (7.1±0.4) m. Dimensions of a nest: D (n=8) - 54.76 (32-80); d (n=7) - 20.4 (17-24); H (n=6) - 32.5 (20-50); h (n=6) - 8 (5-10) cm. Clutches appear in the 3^d decade of April – 2nd decade of May (Fig. 2). In the examined nests (n=27) were 1-4 (2.69±0.17) eggs or chicks. Buzzards lay eggs at intervals of approximately 48 hours. Regular incubation begins with the appearance of the second egg. Duration of incubation of the 4-egg clutch, from the appearance of the first egg to hatch the chicks out of the fourth egg is about 38 days. The chicks appear in the 3^d decade of May – 2nd decade of June. After 37-45 days they fledge. Broods for some time kept near the nests, and later moved to the place of hunting. The latest observation of brood is 28.08.2005. The main prey are mouse-like rodents. The maximum distance of the hunting area from a nest is at least 3 km. The minimum distance between a nest and a settlement - 0.6 km, between a nest and hard-surface road - 0.1 km. Of 24 breeding cases - 19 (79%) were successful.

Key words: Common Buzzard, Mykolaiv region, breeding, number, clutch, prey, mouse-like rodents

Канюк обыкновенный (*Buteo buteo*) в Николаевской области. - К.А.Рединов. Региональный ландшафтный парк «Кинбурнская коса», региональный ландшафтный парк «Тилигульский».

Данные собраны на двух стационарах (рис. 1), а также во время экспедиций в 1991-2008 гг. В Николаевской области сельхозугодья занимают 86% суши, лесистость – 7%. Первые гнездовые находки канюка (*Buteo buteo vulpinus*) известны с конца 1930-х гг. (рис.1, табл.) в искусственных лесонасаждениях. До 1970-х гг. канюк был редким на гнездовании. В 1980-х гг. отмечены увеличение численности вида и начало заселения им агроценозов. В последние годы вид стремительно расселялся. На стационарах плотность гнездования вида составляет 0.43-0.5 пар на 10 км². Современная численность канюка оценена в 500 пар.

Весенняя миграция - в феврале-начале мая. Осенняя миграция в конце августа – октябре. Массовый мигрант в приморских районах, в стаях до 100 особей (осень). С 2000-х гг. наблюдается на зимовке.

На гнездовых участках появляется в 3 декаде марта – 2 декаде апреля. Обычно гнезда строит самостоятельно. В агроландшафтах расстояние между гнездами ($n=23$): 0.5 - 5 (2.2) км. Гнезда ($n=44$) найдены на лиственных деревьях 9 пород, на высоте ($n=38$): 2.5-12 (7.1 ± 0.4) м. Размеры гнезда: D ($n=8$) – 54.76 (32-80); d ($n=7$) – 20.4 (17-24); H ($n=6$) – 32.5 (20-50); h ($n=6$) – 8 (5-10) см.

Кладки появляются в 3 декаде апреля – 2 декаде мая (рис.2). В осмотренных гнездах ($n=27$) было 1-4 (2.69 ± 0.17) яйца или птенца. Яйца канюки откладывают с интервалом примерно в 48 часов. Регулярное насиживание начинается с появления второго яйца. Продолжительность насиживания кладки из 4 яиц, от появления первого яйца до вылупления птенца из четвертого яйца, составляет около 38 суток.

Птенцы появляются в 3 декаде мая – 2 декаде июня. Через 37-45 суток они оперяются. Выводки некоторое время держатся вблизи гнезд, позже перемещаются на места охоты. Наиболее позднее наблюдение выводка 28.08.2005 г.

Основным кормовым объектом являются мышевидные грызуны. Максимальное расстояние района охоты от гнезда - не менее 3 км. Минимальное расстояние между гнездом и населенным пунктом – 0.6 км, между гнездом и дорогой с твердым покрытием – 0.1 км.

Из прослеженных 24 случаев гнездования – 19 (79%) были успешными.

Ключевые слова: канюк обыкновенный, Николаевская область, гнездование, численность, кладка, кормовой объект, мышевидные грызуны.

Літературні дані з біології канюка звичайного (*Buteo buteo*), щодо його розселення та сучасного поширення в Миколаївській області, як і загалом в Північно-Західному Причорномор'ї, фрагментарні та розосереджені в часі. До того ж, він є менш вивченим видом, ніж деякі представники ряду соколоподібних (*Falconiformes*), котрі занесені до Червоної книги України. Тому зібрані нами дані мають певний інтерес, тим паче, що цей хижак відносно добре вивчений в інших регіонах держави (Зубаровський, 1977; Кузьменко, 2003; Домашевський, 2004).

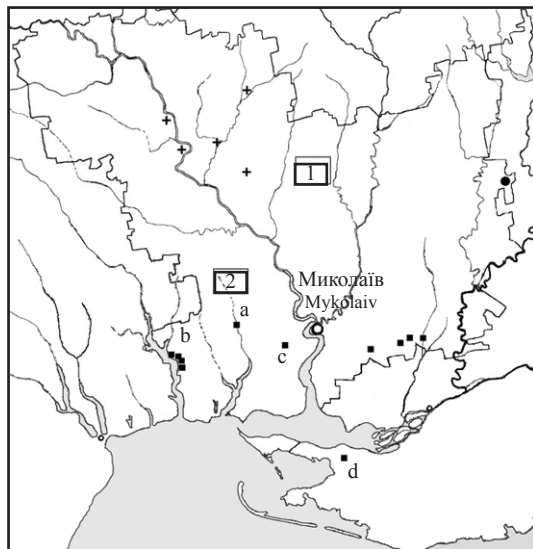
Матеріал та методика

Більша частина Миколаївської області (площа 24.58 тис. км²) знаходиться в межах Степової зони (93%). Лісистість території становить близько 7% (5.2% - ліси та інші вкриті лісом площі, 1.5% - лісосмуги). Сільгоспугіддя займають 86% суші області.

Дані зібрано в 1991-2008 рр. на стаціонарах, а також під час експедиційних виїздів, що охопили більшу частину території області, в тому числі в об'єктах ПЗФ: ПЗ «Сланецький степ», РЛП «Тилігульський», РЛП «Кінбурнська коса», РЛП «Гранітно-степове Побужжя», РЛП «Приінгульський», державний заказник «Рацінська дача» та інші. Матеріали з екології гніздування зібрано в 1998-2008 рр., більшість на стаціонарах (рис. 1):

Стаціонар № 1. Сланецький та Новоодеський р-ни. Включає територію ПЗ «Сланецький степ» та прилеглі агроландшафти (Редінов, 2003; 2006). Дослідження проводились на протязі всього року в 2000-2002 рр. та під час експедиційних виїздів в 2003-2006 рр.

Стаціонар № 2. Веселинівський та Миколаївський р-ни. Включає вершини балок гідрологічної сітки р.Березань та р.Сосик з прилеглими агроландшафтами, в тому числі частину Києво-Олександрівського військового полігону. Дослідження проводились з 1991р., на протязі всього року, але з різною інтенсивністю.

Умовні позначення / Legend:

- розташування стаціонарів № 1-2;
- location of fixed plots No 1-2;

місця перших гніздових знахідок:

sites of first nesting finds:

+ - в 1937-38 рр. / in 1937-38;

● - в 1949-50рр. / in 1949-50;

■ найпівденніші гніздові знахідки (2000-2008 рр.: a-d - пояснення в тексті).

the southernmost nesting finds (2000-2008; a-d – see explanations in the text).

Рис. 1. Розташування стаціонарів та місця перших та останніх (найбільш південних) гніздових знахідок канюка звичайного в Миколаївській області.

Fig.1. Location of fixed plots and sites of the first and recent (southernmost) finds of the Common Buzzard in Mykolaiv region.

З метою коректного визначення щільності гніздування, було обрано однакові розміри стаціонарів (по 256 км²). На карту-схему кожного з стаціонарів було нанесено місця розташування гніздових територій.

На стаціонарах дані збирались на піших та велосипедних маршрутах. Яйця вимірялись штангенциркулем, гнізда лінійкою, висота до гнізд визначалась переважно окомірною.

Результати та їх обговорення

В межах області гніздиться підвид *B.b.vulpinus* (Зябров, 1940; Зубаровський, 1977; Степанян, 1990; Редінов, 2006).

Поширення та чисельність. В кінці XIX - на початку XX ст. канюк вірогідно не гніздився в межах сучасної Миколаївщини, про що свідчать праці О.О. Браунера (1894) та Й.К. Пачоського (1906). Перші дані про гніздування виду з'явилися в 30-х рр. XX ст., коли спеціально досліджувалась орнітофауна штучних лісонасаджень (Селезнев, 1940; Зябров, 1940) (рис. 1, табл.). В 1937 р. в гніздовий період канюків виявлено в лісосмугах біля с.Прибужжя (гніздова пара) та с.Богданівка (1 особина) в Доманівському р-ні (Селезнев, 1940), де в попередні роки їх не спостерігали (Сахно, 1938). В 1938 р. знайдено гніздо з пташенятами в заказнику «Рацинська дача» (Зябров, 1940). Пізніше птахи виявлені в цих же місцях та в заказнику «Володимирівська дача» (Тарашук, 1953; Волчанецкий, 1959), де вид раніше не гніздився (Воронцов, 1940). В 1967р. канюк виявлений лише в частині місць, де гніздився раніше (табл.). Причиною рідкості виду і загалом хижих птахів, на думку авторів, був плановий відстріл (Волчанецкий и др., 1970), котрий проводився до 1969 р.

Таблиця. *Зміни статусу канюка звичайного в деяких штучних лісонасадженнях Миколаївщини*
Table. *Changes in the status of the Common Buzzard in some planted forests of Mykolajiv region.*

Назва угіддя Name of site	Рік початку заліснення Year of planting a forest	Роки обстеження Years of investigation		
		1936-1938	1949-1955	1967
Заповідне урочище «Лабіринт» Protected site "Labirynt"	1819	Гн.	Гн.	-
Заказник «Рацинська дача» Reserve 'Ratsynska Dacha'	1870	Гн.	Гн.	-
Урочище «Дубова балка» Site 'Dubova Balka'	1880	Гн.	Гн.	Гн.
Заказник «Володимирівська дача» Reserve 'Volodymyrivska Dacha'	1906	-	Гн.	Гн.

Умовні позначення: Гн. – гніздиться; «-» - не гніздиться.

Notes: Гн. – breed; «-» - does not breed.

В 1970-1980-х рр. чисельність виду зростає, він розселяється. В 1988-1993 рр., в обстежених заповідних об'єктах області, канюк за чисельністю був домінантом серед хижаків (Костюшин, Мирошніченко, 1995). В межах РЛП «Гранітно-степове Побужжя» в 1999-2000 рр. виявлено 11 територіальних пар (Домашевский, 2001).

Заселення канюками лісосмуг та невеликих насаджень в агроландшафтах прослідковано з середини 1980-х рр. (Кинда, 1991; Костюшин, Мирошніченко, 1995; Пилюга, 1999). Масовості воно набуло в 1990-2000-х рр. Біля смт. Веселинове канюка в гніздовий період (III декада червня) виявлено в 1992 р. Деяко південніше, в пониззях р.Чичиклія, гніздову пару знайдено в 1998 р. В Одеській області, в штучному ліску, що росте в верхів'ях Куяльницького лиману, вже при першому обстеженні (1993 р.) виявлено гніздову пару.

На стаціонарі № 1 гніздування доведено на початку 1990-х рр. (Костюшин, Мирошніченко, 1995), а в 2000-2002 рр. чисельність виду становила 0.5 пари на 10 км². В наступні роки чисельність виду залишалась на такому ж рівні, судячи з вибіркового обстеження стаціонару.

Про те, що канюки продовжують заселяти агроландшафти, свідчать спостереження на стаціонарі № 2. На початку 1990-х рр. канюк навіть не спостерігався в гніздовий період, а в 1998р. (30.06-1.07) на військових полігонах обліковано 3 пари. Вперше гніздо знайдено в 2001р. - в лісосмузі серед полів. В наступні роки гнізда канюків знайдено і в

інших місцях, де їх раніше достовірно не було. Проведені в 2005-2007 рр. обліки показали, що вид є домінантом серед гніздуючих хижих птахів, а чисельність його близька до показників першого стаціонару (0.43 пари на 10 км²).

В долині р.Інгулець чисельність виду поступово збільшується з півдня на північ, а в Казанківському р-ні Миколаївської області канюк також гніздиться в лісосмугах серед агроландшафтів (Милобог и др., 2002).

Дані експедицій 2000-х рр. свідчать, що канюки заселили практично всю територію області, в тому числі безлісі місцевості, долини річок (Милобог и др., 2002; Костюшин, Редінов, 2004; Редінов, 2003, 2006; Олейник, Редінов, 2006). Наприклад, 17.06.2006 р. нами (разом з Д.С.Олійником) знайдено гніздо в лісосмузі між полями в районі с.Актово Вознесенського р-ну.

В приморській зоні області найпівденнішими знахідками виду в гніздовий період є наступні місця (рис. 1):

- a) околиці с. Данилівка Миколаївського р-ну (2000 р.),
- b) між с.Ташино - с.Анатоліївка Березанського р-ну (2006 р.),
- c) околиці с.Шурино Миколаївського р-ну; околиці с.Первомайське, с.Вавілове та с.Центральне Снігурівського р-ну, околиці с.Котлярево Жовтневого р-ну (2008 р.).

Кілька разів поодиноких канюків, характер перебування яких не встановлено, спостерігали в верхів'ях оз.Солонець Тузли: червень 2005р. (П.С. Панченко, О.О. Форманюк, особ. повідомл.) та 6.05.2008 р.

На Кінбурнському півострові канюк не гніздиться (Редінов, Петрович, 2008). На лісостепових ділянках Чорноморського біосферного заповідника в 2000-х рр. гніздування припускалось (Москаленко, 2008), а в 2008 р. було доведене на Івано-Рибальчанській ділянці (рис. 1d) (Ю.О. Москаленко, особ. повідомл.).

За допомогою методу растрового картування (Белик, 1995), станом на 2009 р., чисельність виду в області оцінено в 500 пар.

Характеристика міграцій. В межах області канюки зустрічаються на протязі всього року, тому точні терміни міграції визначити складно.

Весняна міграція починається в лютому-березні: 18.02.1996 р., 13.03.1999 р., 4.03.2007 р. і триває до кінця квітня - початку травня: 22.04.2004 р., 4.05.1995 р. (стац. №2). На Кінбурнському півострові проліт канюків спостерігали між 22.02.2009 р.-26.04.2008р. В районі Чорноморського біосферного заповідника проліт спостерігали 19.03.1935 р., 5.04.1937 р. та 10.04.1947 р. (Клименко, 1950). В Північно-Західному Причорномор'ї весняну міграцію спостерігали між 21.03-22.04 (Пилога, 2000). Судячи з спостережень на Босфорі, міграція триває до середини травня (Мелде, 1982).

В гніздовий період зустрічаються кочуючі птахи, наприклад, 19.06.2003 р. - 3 особини в ПЗ «Єланецький степ» (Редінов, 2006), 30.04.2005 р. (самка) - на стаціонарі №2.

Осіньна міграція починається з післягніздових кочівель, в серпні. На стаціонарі № 2 появу виду спостерігали найраніше 31.07.1995 р. (1 ос.) та 9-10.08.1991 р. (2). Пік прольоту - у вересні. Так, на Кінбурнському півострові 24-28.09.2006 р. облікували 892 канюки, більшість з яких пролетіла протягом двох днів: 24.09 - 320 та 26.09 - 551 особина (Олейник и др., 2008). В першій половині жовтня тут також спостерігались окремі пролітні особини та зграї, наприклад, 10.10.2008 р. протягом дня обліковано 10 особин. Птахи летять в південно-західному напрямку.

В такі ж терміни спостерігав проліт і Д.А. Подушкін (1912): з I-II декади вересня канюки летіли великими зграями, з піком чисельності в кінці вересня, проліт завершувався в середині жовтня. Птахів ним здобуто 10 та 13.09.1904 р. (за н. ст.). В районі Чорноморського біосферного заповідника початок міграції помічено в кінці серпня - на початку вересня: 29.08.1935 р., 7.09.1934р. та 9.09.1937 р. (Клименко, 1950). Й.К. Пачоський (1909)

біля м.Херсон здобув канюків (n=6) між 17.09-29.10 (за н. ст.). В Північно-Західному Причорномор'ї міграцію спостерігали між 22.08-28.10 (Пілюга, 2000).

Й.К. Пачоський (1906, 1909), Д.А. Подушкін (1912) та М.І. Клименко (1950) писали лише про проліт *B.b.vulpinus*, що цілком відповідає сучасним знанням (Мелде, 1982). Нами птахи, що спостерігались в вересні на Кінбурнському півострові, теж віднесені до цього підвиду (Олейник и др., 2008). Судячи з дат здобуття птахів (Пачоський, 1909), міграція *B.b.vulpinus* триває, принаймні, до кінця жовтня. Весною канюк цього підвиду з'являються в березні, найраніше їх спостерігали 4.03.2007 р. (стац. № 2).

Вже в листопаді, наприклад, 17.11.2006 р., ми спостерігали канюків, яких з високою долею вірогідності можна віднести до номінативного підвиду - *B.b.buteo*. Фенотипічно схожі на номінативний підвид і більшість особин канюків, що зимують в дослідженому регіоні. Зимуючі птахи відлітають в лютому-березні.

Іноді взимку спостерігаються переміщення канюків, схожі на міграцію. Наприклад, 10.12.2005 р. через пониззя Тилігульського лиману, в східному напрямку, протягом дня пролетіло 18 особин.

Зимівля. В Північно-Західному Причорномор'ї канюки раніше взимку практично не зустрічались (Федоренко, Назаренко, 1965). В.І. Пілюга (1999), котрий проводив дослідження в 1972-1996 рр., відмічав зимівлю поодиноких особин лише в дельті р.Дунай. Для району Чорноморського біосферного заповідника канюк вказаний як дуже рідкісний (Ардамацкая, Семенов, 1977), пізніше - звичайний (Ардамацкая, Руденко, 1996) зимуючий вид. В Дніпропетровській області канюка взимку вперше спостерігали 2.01.2006 р. (Сижко, 2007).

Фактичні дані про зустрічі виду взимку з'явилися лише в 1990-х рр.: в січні 1998 р. 3 особини обліковано на південному-заході Одеської області (Русев и др., 1998).

Нами в Миколаївській області в 1990-х рр. взимку канюки не спостерігались, не обліковано їх і взимку 1998/1999 рр. в Казанківському р-ні (Стригунов, Милобог, 1999).

Вперше на зимівлі вид зареєстрований 13.01.2001 р. - 1 особина в околицях ПЗ «Єланецький степ». Наступної зими тут же спостерігали по одному птаху: 29.12.2001 р. та 21.01.2002 р. В наступні роки зустрічі виду взимку стали регулярними, але чисельність коливається. Так, взимку 2004/2005 рр., коли спостерігалась висока чисельність мишей (Русев и др., 2005), канюки зустрічались в значній кількості, наприклад, на 10 км маршруту серед агроценозів обліковували до 5 особин (стац. № 2).

На відрізку шляху від с.Широколанівка до м.Миколаїв (45 км) обліковували до 3 особин (4.02.2004 р.), а між м.Нова Одеса та смт. Єланець (43 км) 13.02.2008 р. спостерігали 8 птахів.

Принаймні, з зими 2002/2003 рр., канюки зустрічаються взимку і в приморських районах. Одну особину спостерігали 17.01.2003 р. в пониззях Тилігульського лиману (Форманюк, Панченко, 2004). Біля с.Кам'янка Очаківського р-ну 17.02.2006 р. підібрано пораненого браконьєром птаха. На Кінбурнському півострові зимуючого птаха спостерігали 26.12.2004 р. На прилеглий території Нижньодніпровських пісків (окол. с.Рибальче, Голопристанський р-н) канюків бачили частіше: 4.02.2006 р. - обліковано 2 особини; 18.01.2009 р. - зліт 4 канюків на ночівлю, в вільховий ліс біля р.Дніпро.

Частина канюків взимку трималась парами, відмічено випадки «зайняття» території: 9.01.2005 р. - самець «окрикував» людину; 22.01.2005 р. - пара мовчки «супроводжувала» людину, що проходила поблизу місця їх ночівлі. Птахи ночують поодиноці, парами, а іноді у місцях багатих їжею утворюють спільні ночівлі з зимняками (*Buteo lagopus*) та лунями польовими (*Circus cyaneus*). Неодноразово взимку спостерігали канюків, котрі сиділи в лісосмугах, поряд з дорогами з твердим покриттям.

Питання про підвидовий статус та статеві-віковий склад зимуючих в Північно-Західному Причорномор'ї канюків потребує вивчення. На Півночі України достовірно встановлено зимівлю *B.b. buteo* та *B.b. vulpinus* (Домашевский, 2004). Обидва підвиди там і гніздяться, судячи з фенології розмноження. Ми вважаємо, що в регіоні також зимують обидва підвиди, причому особини з фенотипом номінативного підвиду переважають. Канюка, якого з високою долею вірогідності можна віднести до *B.b. vulpinus* (дрібні розміри, «руде» забарвлення), спостерігали лише раз: 17.01.2007 р. - окол. с.Матіясове Березанського району.

Гніздуння. У виборі місця гніздуння - пластичний вид. Займає різноманітні штучні лісонасадження: ліси, гайки, лісосмуги, зрідка окремі дерева, рідше - фрагменти природної деревно-чагарникової рослинності по балкам та долинам річок.

На гніздових територіях канюки з'являються в III декаді березня - II декаді квітня: 6.04.2000р. (самець), 1.04.2001р. (пара), 7.04.2002р. (самець) - стац. №1; 30.03.2005р. (пара), 20.03.2006 р. (самець), II дек. квітня 2007 р. (пара), 27.03.2008 р. (самець) - стац. №2.

Гніздові ділянки відносно постійні, окремі з них відомі вже по 6-7 років (n=4). В межах гніздової ділянки спостерігали гніздуння на відстані (n=7) 0.3-1.7 (0.8) км від місця розташування торішнього гнізда. Відомий випадок зайняття одного гнізда протягом 4 років підряд. Відстань між гніздами (n=23) в агроландшафтах коливалась від 0.5 до 5 (2.2) км.

Поряд з канюками спостерігали гніздуння яструба великого (*Accipiter gentilis*) (50 м), канюка степового (*Buteo rufinus*) (250), орла-карлика (*Hieraetus pennatus*) (100), балабана (*Falco cherrug*) (300) та крука (*Corvus corax*) (80-100 м). Звичайно в стінках гнізд канюків або під ними, рідше (n=2) на відстані до 1 м, будують гнізда польові горобці (*Passer montanus*).

На гніздових територіях спостерігали переслідування канюками крука (30.03.2005р.), граків (*Corvus frugilegus*) (19.05.2007 р.) та підорлика малого (*Aquila pomarina*) (27.06.2007р.).

Біля гнізда птахи часто кричать, токові польоті відмічено в II декаді квітня (16.04.2000р.) - I декаді травня (5.05.2008 р.). В квітні канюки починають ремонтувати чи будувати гнізда: 11.04.2000 р. - гніздо побудоване на половину; 13.04.2000 р. - розпочате будівництво; 13.04.2002р. - гніздо збудоване; 28.04.2002 р. та 14.04.2005 р. - гнізда будуються. Найпізніше початок будівництва гнізда, яке птахи згодом кинули, так і не добудувавши, спостерігали 19.05.2005 р. Не виключено, що це була друга спроба гніздуння.

Птахи гніздяться окремими парами, але місцями досить щільно: між особинами сусідніх пар існує візуальний контакт, також перекриваються їх кормові території. На гніздовій території знаходиться до 4-х гнізд. Гнізда знайдено (n=44) на: абрикосі (*Armeniaca vulgaris*) (2.3%), гледичії (*Gleditsia spp.*) (20.4), дубі (*Quercus spp.*) (6.9), клені (*Acer spp.*) (20.4), маслинці (*Elaeagnus spp.*) (4.6), робінії псевдоакації (*Robinia pseudoacacia*) (20.4), софорі (*Sophora japonica*) (2.3), шовковиці (*Morus nigra*) (2.3) та ясені (*Fraxinus spp.*) (20.4). Частина гнізд знаходилась в нижній частині крони, наприклад, на деревах висотою 9-14 м - на висоті 4.5-5 м. Птахи використовують свої торішні гнізда або будують нові, рідше займають будівлі яструба великого (1), крука (3) та грака (2). Іноді нові гнізда будують на основі залишків гніздових платформ воронових та хижих птахів. До нетипових випадків розташування гнізд можна віднести наступні. В ПЗ «Сланецький степ» в 2005 р. знайдено гніздо в острівці природної деревно-чагарникової рослинності (площа 25-30м²), що росла на схилі балки. Птахи зайняли залишки гнізда сороки (*Pica pica*), котре знаходилося на висоті 2.5 м (висота дерева 3.5 м). В 2006 р. знайдено гніздо на поодинокій маслинці висотою 6 м, що росла на дні балки, котра впадає в Тилігульський лиман. В 50 м знаходилась лісосмуга, де оглянуто старе гніздо цього ж виду або крука.

Гнізда знаходились на висоті (n=38): 2.5-12 (7.1±0.4) м, діаметр дерев при основі 10-70 см.

Гнізда будуються переважно з гілок дерев, частково з сухих бур'янів, в одному випадку - переважно з останніх. Лоток вистеляється сухим листям (кукурудзи, дерев), корою; по разі знайдено шматок фольги (20x25 см) та залишки поліетиленового пакету. Під час насиджування в лотках завжди є по кілька стебел зелених рослин та гілочки дерев з зеленим листям. Під час вигодовування пташенят канюки теж їх приносять в гнізда, за рахунок чого останні частково добудовуються. В гніздах також є пух та линні пера самок.

Розміри гнізда: D (n=8) - 54.76 (32-80); d (n=7) - 20.4 (17-24); H (n=6) - 32.5 (20-50); h (n=6) - 8 (5-10) см. Будівництво триває близько тижня, судячи з наступного спостереження: 13.04.2000р. - розпочате будівництво, а 23.04 в гнізді незакінчена кладка з 2 яєць.

Кладки з'являються в III декаді квітня - II декаді травня (рис. 2). Наприклад, 23.04.2000 р. з'явилося 2 яйця в кладці з 4; 5.05.2002 р. - свіжа кладка з 4 яєць; 7.05.2003 р. - 2 яйця, 27.04.2005р. - 3 яйця (19.04 не було); 4.05.2005 р. - перше яйце в кладці з 4. Це підтверджують і оглянуті гнізда з пташенятами.

В оглянутих гніздах (n=27) було 1-4 (2.69±0.17) яйця (пташенят): 4 яйця в 5 кладках, 3 - в 8, 2 - в 6, 1 - в 2; 4 пташенят - в 1 гнізді, 3 пташенят - в 3, 2 - в 3.

Згідно літературних джерел, яйця відкладаються з інтервалом приблизно в 48 год. (Зубаровський, 1977); насиджування починається з першого (першого або другого (Cramp, Simmons, 1983) яйця в кладці, і триває 30 (Демент'єв, 1951), 28 (Зубаровський, 1977), 33-35 (до 38) діб (Cramp, Simmons, 1983).

За нашими спостереженнями, яйця канюки відкладають з інтервалом приблизно в 48 год., регулярне насиджування починається з 2-го яйця в кладці, відповідно, час інкубації 1-го яйця триває близько 34 діб, а інших - на добу менше. Перше та друге пташеня з'являються з інтервалом приблизно в 12, а інші через 48 годин. Таким чином, насиджування кладки з 4 яєць, від появи першого яйця до вилуплення пташеняти з останнього яйця, триває близько 38 діб. Наведемо приклади:

1) Увечері 4.05 самка злетіла з гнізда, в якому було холодне на дотик яйце, перше в кладці, а 6.05 о 9:30 другого яйця ще не було (воно з'явилося пізніше).

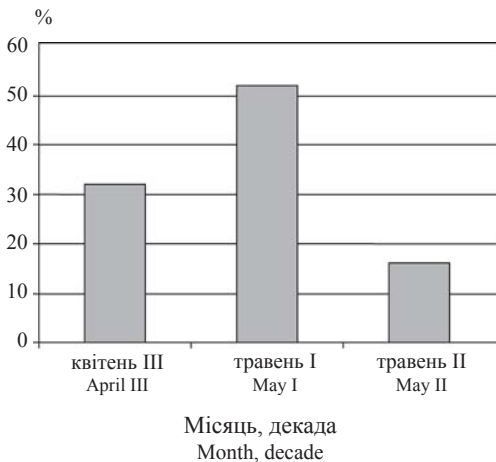

Рис. 2. Фенологія початку яйцекладки канюком звичайним в Миколаївській області (n=25).

Fig.2. Phenology of starting a clutch by the Common Buzzard in Mykolaiv region (n=25).

2) 31.05 (о 9:00) оглянуто гніздо, в якому було 2 пташенят (менше вилупилось вчора) та 2 яйця, в одному з яких з'явилась тріщина і було чути писк пташеняти; 2.06 (о 9:00) в гнізді вже 3 пташенят, а в останньому яйці тріщини немає.

3) 23.04 (о 15:45) оглянуто незакінчену кладку з 2 яєць, а 25.05 (о 16:00) в гнізді було 2 пташенят та 2 яйця. В останніх, тріщин не було, відповідно в них слід було очікувати появи пташенят 27 та 29.05 (17.06 в гнізді 4 пташенят).

Розміри яєць (n=30): 54.62±0.41 (51.1-59.6) x 43.52±0.30 (39.5-47.8) мм.

Пташенята вилуплюються в III декаді травня - II декаді червня. Дорослі їх вигодовують в гнізді близько 37 - 45, за літературними даними: 40-45 (Демент'єв, 1951; Зубаровський, 1977), 48-62 (50-55) діб (Cramp, Simmons, 1983). Так пташеня вилупилось 18.06.2007 р., а 25.07

- воно сиділо на гілці в 1.5 м від гнізда. Пташенята залишають гнізда в липні: 4.07.2001 р., 12.07.2002 р., 25.07.2006 р. - виводки поблизу гнізд; 8.07.2005 р. - пташенята перед вильотом. Виводки певний час тримаються поблизу гнізд, потім переміщуються в район полювання. Розпадаються виводки в серпні, найпізніше їх спостерігали 20.08.2000 р. - пара дорослих і один молодий птах (останнє з 4 пташенят цієї пари вилупилось 28 травня) та 28.08.2005 р. - три пари з 1, 2 та 2 молодими птахами, відповідно. Самостійними пташенята стають через 40-55 діб після залишення гнізда (Cramp, Simmons, 1983).

Дорослі птахи починають линяти в гніздовий період, звичайно з середини травня. Самки линяють раніше за самців, під час насиджування. Закінчується линька звичайно в серпні (Зубаровський, 1977). Ми спостерігали початок линьки самок з кінця квітня: 27.04 - відсутні по два махових пера в крилах; 12.05, 20.06 - пух, другорядні махові в гнізді; 17.05 - у самки відсутні окремі першорядні махові. Самця з відсутніми окремими маховими та рульовими перами бачили 26.07. Линних птахів, що не брали участі в розмноженні, спостерігали 30.04 (самка) та 19.06 (2 самці і самка).

Живлення. Живиться канюк різноманітною тваринною їжею, домінуючими є масові та доступні кормові об'єкти, звичайно це мишоподібні гризуни (Зубаровський, 1977). В умовах Північно-Західного Причорномор'я, судячи з візуальних спостережень та огляду залишків їжі в гніздах, головною здобиччю також є мишоподібні гризуни: полівка звичайна (*Microtus arvalis*) та миша курганцева (*Mus spicilegus*). Серед їжі пташенят відмічено також жука - бронзівку (*Cetonia spp.*), жабу (*Rana spp.*), ящірку прудку (*Lacerta agilis*), крапчастого ховраха (*Spermophilus suslicus*), сліпака (*Spalax sp.*), хом'яка звичайного (*Cricetus cricetus*) (Зябров, 1940; Тарашук, 1953; наші дані). В шлунках здобутих біля м.Херсон птахів були залишки мишоподібних гризунів, вужів та кобилки (Пачоский, 1909).

Максимальна відстань місця полювання від гнізда - не менше 3 км. В межах цієї відстані звичайно є степові ділянки та водно-болотяні угіддя. Влітку птахи іноді концентруються на скошених полях, наприклад, 2.07.2005 р. на полі площею 116 га полювало 12 канюків (стац. 2).

Вороги. Обмежуючі фактори. До постійних факторів непокою канюк відносно толерантний. Мінімальна відстань між гніздом та населеним пунктом була близько 0.6 км, між гніздом та дорогою з твердим покриттям близько 0.1 км (стац.). Появу людини на гніздовій ділянці більшість птахів зустрічають криками, супроводжують її, поки вона не покине гніздову територію. Це привертає увагу і робить їх вразливими, а за час відсутності канюків їх кладку можуть знищити воронові птахи. Подібна поведінка описана і В.М. Зубаровським (1977), який також зазначив, що зазвичай канюки, потурбовані під час будівлі гнізда, залишали останнє і починали будувати поблизу нове гніздо. Загалом для виду головним фактором, котрий впливає на успішність гніздування, є фактор турбування з боку людини (Cramp, Simmons, 1983).

З прослідкованих нами 24 випадків гніздування - 19 (79%) були успішними, що вказує на високий репродуктивний потенціал виду.

Завершення

Таким чином, протягом останніх 30-35 років, канюк широко розселився в Північно-Західному Причорномор'ї, передумовою чого стала низка причин. Перша - це зростання чисельності виду в оптимальній частині ареалу (лісостеп), друга - залісення агроценозів (на період масової експансії канюків, в 1990-2000-х рр., створилась «сітка» з лісосмуг віком 40-60 років), третя - екологічна пластичність виду, четверта - заборона полювання на хижих птахів (з 1969 р.). Занепад в сільському господарстві в 1990-х рр. теж мав, вірогідно, позитивне значення для розселення цього виду (мінімальний фактор непокою, сприятливі умови для розмноження гризунів, зменшення рівня агрохімічного забруднення).

Показово, що розселення та зростання чисельності канюка звичайного відбувалось синхронно з яструбом великим і канюком степовим. Зараз на стаціонарах канюк звичайний є домінантним видом (0.43-0.5 пар на 10 км²), а інші два види - субдомінантами. В острівних лісових масивах канюк також є найчисельнішим видом серед гніздуючих хижих птахів.

Література

- Ардамацкая Т.Б., Семенов С.М. Эколого-фаунистический очерк птиц района Черноморского заповедника // Вестник зоологии. - 1977. - №2. - С.18-43.
- Ардамацкая Т.Б., Руденко А.Г. (сост.). Позвоночные животные Черноморского биосферного заповедника (аннотированные списки животных). Птицы // Вестник зоологии. - 1996. - Отд. выпуск №1. - С.19-38.
- Белик В.П. Некоторые возможности растрового картирования ареалов на примере изучения куликов Ростовской области // Инф. мат. раб. группы по куликам. - 1995. - № 8. - С.18-20.
- Браунер А. Заметки о птицах Херсонской губернии // Зап. Новорос. об-ва естествоиспыт. Одесса, 1894. - Вып. 19 (1). - С.39-93.
- Волчанецкий И.Б. Материалы по орнитофауне юга Правобережной Украины и Молдавии // Уч. зап. Харьк. ун-та. Тр. НИИ биологии и биол. ф-та. - 1959. - Вып. 28. - С.75-79.
- Волчанецкий И.Б., Лисецкий А.С., Холупяк Ю.К. О формировании фауны птиц искусственных насаждений юга Украины за период с 1936 по 1967 г. // Вестник зоологии. - 1970. - №1. - С.39-47.
- Воронцов Е.М. Материалы по орнитофауне Владимировского лесничества Николаевской области УССР // Труды н.-и. зоол.-биол. института ХГУ. - Харьков, 1940. - Вып. 8-9. - С. 69-88.
- Дементьев Г.П. Отряд Хищные птицы // Птицы Советского Союза. - М.: Сов. Наука, 1951. - Т. 1. - С.70-341.
- Домашевский С.В. Орнитофауна регионального ландшафтного парка „Гранитно-степное Побужье” и сопредельных территорий // Заповідна справа в Україні. - 2001. - Т.7. - Вип.2. - С.23-29.
- Домашевский С.В. Материалы по экологии канюков на севере Украины // Беркут. - 2004. - Т.13. - Вип.2. - С.230-243.
- Зубаровський В.М. Фауна України. - Т.5. - Вип.2. Хижі птахи. - К.: Наукова думка, 1977. - 332 с.
- Зябров М.І. Замітка про птахів Вознесенського лісгоспу Одеської області // Труды н.-и. зоол.-биол. института ХГУ. - Харьков, 1940. - Вып. 8-9. - С.91-102.
- Кинда В.В. Гнездящиеся ястребиные юга Днестровско-Бугского междуречья // Мат-лы 10-й Всес. орнитолог. конф. - Минск: Наука і Техніка, 1991. - Вып. 2 (2). - С.273-274.
- Клименко М.И. Материалы по фауне птиц района Черноморского государственного заповедника // Труды Черноморского государственного заповедника. - Киев: Изд-во КГУ, 1950. - С.3-69.
- Костюшин В.А., Мирошниченко В.И. Хищные птицы некоторых заповедных объектов Николаевской области // Практичні питання охорони птахів. - Чернівці, 1995. - С.165-168.
- Костюшин В.А., Редінов К.О. До орнітофауни долини р. Інгулець та пониззя р. Вісунь // Мат-ли конф. «Сучасні проблеми зоологічної науки». - Київ: ВПЦ: «Київський університет», 2004. - С.91-93.
- Кузьменко Ю.В. Канюк звичайний у Деснянсько-Старогутському національному природному парку // Роль природно-заповідних територій у підтриманні біорізноманіття: Матеріали конференції, присвяченої 80-річчю Канівського природного заповідника (Канів, 9-11.09.2003 р.). - Канів, 2003. - С.225.
- Мелде М. Канюк - (*Buteo buteo*) // Миграции птиц Восточной Европы и Северной Азии. Хищные - Журавлеобразные. - М., 1982. - С.74-91.
- Милобог Ю.В., Ветров В.В., Стригунов В.И. Современное состояние хищных птиц бассейна реки Ингулец // Бранта: Сборник научных трудов Азово-Черноморской орнитологической станции. - 2002. - Вып. 5. - С. 14-24.
- Москаленко Ю.О. Гніздова орнітофауна лісостепових ділянок Чорноморського біосферного заповідника // Науковий вісник Ужгородського університету. Серія «Біологія». - Ужгород, 2008. - Вип. 23. - С. 93-99.

- Олейник Д.С., Рединов К.А. Гнездящиеся хищные птицы заказника «Рацинская дача» // Заповідна справа в Україні. - 2006. - Т.12. - Вип.2. - С. 42-44.
- Олейник Д.С., Рединов К.А., Форманюк О.А. К пролету хищных птиц на Кинбурнском полуострове осенью 2006 г. // Новітні дослідження соколоподібних та сов. Мат-ли III міжн. наук. конф. «Хижі птахи України» (м.Кривий Ріг, 24-25.10.2008). - Кривий Ріг, 2008. - С.281-285.
- Пачоский И.К. Объяснительный каталог естественно - исторического музея Херсонского губернского земства. - Херсон, 1906. - 212 с.
- Пачоский И.К. Материалы по вопросу о сельскохозяйственном значении птиц. - Херсон: изд-во Херсон. губерн. земства, 1909. - 59 с.
- Пилюга В.И. Современное состояние и тенденции изменения численности гнездящихся хищных птиц юго-западной Украины // Проблемы изучения фауны юга Украины. - Мелитополь-Одесса: АстроПринт-Бранта, 1999. - С.96-117.
- Пилюга В.И. Некоторые аспекты сезонных миграций хищных птиц в Северо-Западном Причерноморье // Птицы Азово-Черноморского региона на рубеже тысячелетий. - Одесса: АстроПринт, 2000. - С.27-29.
- Подушкин Д.А. Заметки о перелетах и гнездовании птиц в окрестностях Днепровского лимана // Записки Крымского об-ва естествоиспыт. - 1912. - №11. - С.80-95.
- Редінов К.О. Результати обліків хижих птахів в заповіднику „Сланецький степ” та на прилеглих територіях // Птицы Азово-Черноморского региона: мониторинг и охрана (Мат. 2 съезда и научной конференции АЧОС, г. Николаев, 21-23.02.2003г.). - Николаев, 2003. - С.52-54.
- Редінов К.О. Орнітофауна природного заповідника «Сланецький степ» // Заповідна справа в Україні. - 2006. - Т.12. - Вип.1. - С.46-56.
- Редінов К.О., Петрович З.О. Орнітофауна регіонального ландшафтного парку «Кінбурнська коса» в гніздовий період // Заповідна справа в Україні. - 2008. - Т.14. - Вип.2. - С.63-67.
- Русев И.Т., Жмуд М.Е., Корзюков А.И., Гержик И.П., Сацык С.Ф., Потапов О.В., Роман Е.Г. Характер зимовки птиц в Северо-Западном Причерноморье в 1998 г. // Зимние учеты птиц на Азово-Черноморском побережье Украины. - Алушта - Киев, 1998. - С.22-47.
- Русев И.Т., Овчаров А.А., Закусило В.Н., Петрович З.И., Рединов К.А. Осенне-зимняя (2004-2005гг.) численность курганчиковой мыши в очагах туляремии Северо-Западного Причерноморья // Современные проблемы зоологии и экологии. Мат-лы конф. - Одесса: ОНУ, 2005. - С.245-247.
- Сахно І.І. До вивчення фауни звірів і птахів полежахисних смуг Одеської і Миколаївської областей і впливу фауни на прилегли поля // Збірник праць зоологічного музею АН УРСР. - Київ, 1938. - Вип.21-22. - С.97-136.
- Селезньов М.Г. Птахи лісових полежахисних смуг Богданівки і Акмечетки Одеської області // Труды н.-и. зоол.-биол. института ХГУ. - Харьков, 1940. - Вып. 8-9. - С.103-113.
- Сижко В.В. Зимовая орнітофауна Дніпропетровщини // Птахи Степового Придніпров'я: минуле, сучасне, майбутнє (Матеріали перших Вальхівських читань). - Дніпропетровськ, 2007. - С.137-145.
- Степанян Л.С. Конспект орнитологической фауны СССР. - М.: Наука, 1990. - 728 с.
- Стригунов В.И., Милобог Ю.В. Зимний учет хищных птиц в Правобережной Степи Украины // Зимние учеты птиц на Азово-Черноморском побережье Украины. - Мелитополь-Одесса-Киев, 1999. - Вып. 2. - С.66-67.
- Таращук В.И. Птицы полежахисных насаждений. - Киев: Изд-во АН УССР, 1953. - 124 с.
- Федоренко А.П., Назаренко Л.Ф. Нові дані про зимівлю птахів на північно-західному бережжі Чорного моря // Наземні хребетні України (екологія, поширення, історія фауни). - Київ: Наукова думка, 1965. - С.64-68.
- Форманюк О.А., Панченко П.С. Результаты учетов птиц в низовье Тилигульского лимана (Одесская область) // Бюллетень РОМ: Итоги регионального орнитологического мониторинга (Юг Украины и Восточное Приазовье). Зима 2002/2003 г. - 2004. - Вып. 1. - С.13-17.
- Stamp S., Simmons K.E.L. The birds of the Western Palearctic. - Oxford: Oxford University Press., 1983. - Vol. 2. - 695p.